

הרב יהודה זולדן

יציאה למלחמת רשות ומצוה בזמן הזה

(סנהדרין כ ע"ב)

מבוא

א. סדרי יציאה למלחמת רשות ולמלחמת מצוה

ב. הימלכות בסנהדרין

ג. שאלה באורים ותומים

1. שיטת הרמב"ם

2. שיטת הרמב"ן

סיכום

מבוא

מיום הקמתה, נלחמת מדינת ישראל על קיומה מפני אויביה. למי הסמכות היום להוציא למלחמה? האם לא נדרש כבעבר מלך, סנהדרין, אורים ותומים, ואולי אף נביא, וזאת אין לנו כיום. מה היה תפקידם המוגדר של הסנהדרין, האורים והתומים, והנביא בהכרעת השאלה האם לצאת למלחמה או לא?

א. סדרי יציאה למלחמת רשות ולמלחמת מצוה

במשנה בסנהדרין ב, א נאמר: 'אין מוצאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד'. במשנה אחרת בסנהדרין כ, ב נאמר שהמלך הוא זה שמוציא למלחמת רשות באישור בית דין של שבעים ואחד. הגמרא בסנהדרין טז, א מבררת מה המקור לדין זה:

אמר ר' אבהו דאמר קרא: 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה', על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה'. (במדבר כז, כא). 'הוא' - זה מלך, 'וכל בני ישראל איתו' - זה משוח מלחמה, 'וכל העדה' זה סנהדרין.

פסוק זה עוסק במינויו של יהושע בן נון כממשיכו של משה רבינו ולא עוסק באופן היציאה למלחמה. הפסוק מדרוך את יהושע שיתעצב באלעזר הכהן, ואלעזר הוא זה שישאל באורים ותומים כדי שינחו את העם. ועל כן ממשיכה הגמרא ושואלת, אולי הפסוק אכן מלמד שבאופן עקרוני, ציבור נשאל באורים ותומים ע"י סנהדרין או ע"י משוח מלחמה ושאלן הדיוט נשאל בסנהדרין, אך לענין יציאה למלחמת רשות, אין הכרח ללמוד מכאן שיש להתייעץ דוקא עם סנהדרין?

תשובת הגמרא הוא שכשדוד המלך רצה לצאת למלחמת רשות, התייעצו באחיתופל, ונמלכו בסנהדרין ושאלו באורים ותומים. רב יוסף אומר שהמקור במקרא שכך נהגו בימי דוד, הוא מהפסוק: 'ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב' (דברי הימים א כז, לז). אחיתופל זה יועץ, בניהו בן יהוידע זה סנהדרין מפני שהיה מופלא שבבית דין, אביתר אלו אורים ותומים, ואחר כך שר הצבא למלך יואב. מכאן שזהו סדר היציאה למלחמת רשות: הסנהדרין שואלים באורים ותומים, ואח"כ שר הצבא מוציא את העם למלחמה.

הירושלמי בסנהדרין ב, ה לומד הלכה זו בצורה אחרת, מאותו הפסוק 'ועל פיו יצאו ועל פיו יבואו'. לפיו, את המילים 'לצאת ולבוא', ניתן לפרש כמילים העוסקות במלחמה, שהרי במקרא מצינו במספר מקומות יציאה וביאה בהקשר של מלחמה. משה אומר לעם: 'לא אוכל עוד לצאת ולבוא' (דברים לא, ב), ואילו כלב

דוקא רואה עצמו אחרת: 'עודני היום חזק כאשר ביום שלח אותי משה, ככחי אז וככחי עתה, למלחמה ולצאת ולבא' (יהושע יד, יא). 'צאתך ובאך אתי במחנה' (שמואל א כט, ו) ועוד רבים. לירושלמי אין מקום להקשות את קושית הגמרא הבבלי, שאולי פסוק זה בא ללמד על המישור העקרוני שיש להתייץ בסנהדרין, אבל לאו דוקא במלחמה. לירושלמי עיקר ההדגשה בפסוק הוא על מלחמה. בדרשת הגמרא יש תוספת על האמור במשנה, מאחר שמהמשנה היה ניתן להבין שכשמלך מעונין לצאת למלחמת רשות, עליו להימלך בסנהדרין בלבד, ואילו כאן נלמד שמלבד זאת הוא צריך להתייץ, והסנהדרין צריכים לשאול באורים ותומים. כשמלך יוצא למלחמת מצוה אין חובה להתייץ ולהימלך בסנהדרין ולהישאל באורים ותומים אלא יוצא מדעת עצמו ועל פי שיקוליו.

ב. הימלכות בסנהדרין

הראשונים דנים מה הנחיצות בכל שלב ביציאה למלחמת רשות. התיעצות והימלכות בסנהדרין, ושאלה באורים ותומים.

רש"י בסנהדרין טז, א בד"ה ונמלכין כותב, שנמלכים בסנהדרין כדי ליטול מהם רשות. רש"י בברכות ג, ב בד"ה ונמלכין, מוסיף שנוטלים מהם רשות כדי שיתפללו עליהם. כך כותב גם הר"י מלוניל בסנהדרין כ, ב ד"ה ומוציא.

הר"ן בסנהדרין כ, ב כותב שנטילת הרשות מהסנהדרין הוא לא על עצם ההחלטה לצאת למלחמה, אלא נטילת סמכות לכפות את היציאה למלחמה על העם. כך גם כותב המאירי בסנהדרין טז, א.

גם הנצי"ב במרומי שדה לסנהדרין כ, א ד"ה ומוציא, כותב שצריך אמנם להמלך בסנהדרין, אך הם חייבים להסכים איתו. גם הראי"ה קוק במשפט כהן עמ' שנ כותב שמלך חייב הסכמת סנהדרין כדי להוציא למלחמת רשות, אך אם הכריח את העם בלי אישור סנהדרין, הרי זה כמו רצח. הראי"ה קוק הרחיב עוד בענין זה באגרות ראי"ה ג עמ' רנט ומדקדק מלשון המשנה בסנהדרין כ, ב: 'ומוציא על פי בית דין' - 'ומשמע שהכל תלוי בו, אלא שצריך הסכמת סנהדרין וזה נחשב כנטילת רשות'.

בתוס' הרא"ש לברכות ג, ב כותב שנוטלים מהם רשות 'וגם היו בעלי עצה וגבורה'. זאת אומרת שמלבד נטילת הרשות העקרונית, יש כאן נטילת עצות כיצד לנהוג במלחמה על אף שבעצות הטקטיות היו נועצים באנשים כדוגמת אחיתופל, וכדברי רש"י בברכות ג, ב בד"ה יועצים באחיתופל: 'איזה הדרך ילכו והיאך יציבו מצב ומשחית וטכסיסי מארב מלחמה'. אמנם מהרשב"א בתשובה חלק א סי' מח משמע שההתיעצות באחיתופל היא כדי שיקבלו אישור על כך מהאורים ותומים.

המהרש"א בחדושי אגדות לסנהדרין טז, א כותב שהתיעצות באחיתופל כדי 'לדעת הנהגת המדינה במלחמה, ונטלו עצה מסנהדרין איך ינהגו במלחמה ע"פ התורה בכמה דברים במלחמה'. לפיו אין כאן נטילת רשות לעצם היציאה למלחמה, אלא נטילת עצה מסוג אחר. כיצד להתנהג מבחינה הלכתית ותורנית המלחמה.¹

ג. שאלה באורים ותומים

רש"י בפרשו לתורה (במדבר כד, כא) כותב 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד' - 'כשיצטרך לצאת למלחמה'. מכאן ששאלה באורים ותומים היא הכרחית. יש להדגיש שהפסוק שם איננו עוסק מפורש במלחמות כלל, ולא במלחמת רשות.

בדברים הבאים נתמקד בביאור שיטת הרמב"ם והרמב"ן בסוגיה.

¹ בסיכום שיטת הראשונים בענין זה עין בהלכה ברורה לסנהדרין טז, א.

1. שיטת הרמב"ם

הרמב"ם בפירוש המשנה לסנהדרין א, ה כותב:

ומלחמת הרשות למדונה ממה שהיה דוד נוהג שלא היה יוצא למלחמת הרשות עד שהיה יועץ עם סנהדרין גדולה כמו שהוא מפורסם אצלו ממנהגם עליהם השלום.

בפירוש המשנה בסנהדרין ב, ד כותב: 'ומתנאי מלחמת הרשות שלא תהיה אלא במלך וסנהדרין'. הרמב"ם בספר המצוות בסוף שורש יד, כותב דברים דומים:

וידוע שהמלחמה וכבישת עיירות לא יהיו אלא במלך **ובעצת** סנהדרי גדולה וכהן גדול כמו שנאמר לפני אלעזר הכהן יעמוד. (מהמשך דברי הרמב"ם שם ברור שהוא מתכוון למלחמת רשות בלבד).

מדברים אילו משמע שהרמב"ם סובר שדברי המשנה בסנהדרין ב, א האומרת שאין מוציאים למלחמת רשות אלא ע"פ בית דין של שבעים ואחד, הכונה שנטילים מהם עצה בלבד ואין כאן נטילת רשות. אך ברמב"ם בהל' סנהדרין ה, א כותב אחרת:

ולא מוציאים למלחמת רשות. אלא על פי בית דין הגדול שנאמר כל הדבר הגדול יביאו אליך.

ברמב"ם בהל' מלכים ה, ב כתוב מפורט יותר:

מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא את העם בה, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

הכסף משנה שם מסביר שהמקור לכך שאין צורך ברשות סנהדרין למלחמת מצוה היא מהעובדה שהמשנה בסנהדרין ב, א והמשנה שם כ, ב כתבה שרק במלחמת רשות יש צורך בסנהדרין, ומכאן שמלחמת מצוה אין צורך בכך.

מדברים אילו משמע שבמלחמת רשות אין מדובר רק על נטילת עצה, אלא נטילת רשות מפורשת על מנת לצאת. הרב יוסף קאפח מתרגם את פירוש המשנה לרמב"ם בסנהדרין א, ה כותב: 'שלא היה יוצא למלחמת הרשות אלא עד שמקבל הסכמת סנהדרי גדולה'.

וכן בספר המצוות כותב הרמב"ם: 'שהמלחמה וכיבוש הארץ לא יהיו אלא במלך ועל פי סנהדרי גדולה וכהן גדול'.

מכאן שגם לרמב"ם, על המלך ליטול רשות מהסנהדרין כדי לצאת למלחמת רשות. הרמב"ם לא הזכיר בפירוש המשנה וכן לא בהל' סנהדרין ולא בהל' מלכים, שעל הסנהדרין להשאל באורים ותומים, וכך לא הזכיר שנועצו באחיתופל, או ביועץ אחר. את זאת כתב הרמב"ם אך ורק בסוף השורשים בספר המצוות, שם כותב שאין הוא כותב בספר המצוות דברים שקשורים בסנהדרין או בנביא ומלך או במלחמת רשות מפני שאילו נוהגים רק בפני הבית.

נראה שהרמב"ם לא הזכיר גם ביד החזקה אורים ותומים, מאחר שאורים ותומים בטלו מסוף בית ראשון כדברי הגמ' ביומא כא, ב. אבל עדין הדבר קשה, מאחר שהרמב"ם מזכיר במקומות אחרים את השימוש באורים ותומים על אף שמאז חורבן בית ראשון אין אורים ותומים (ראה למשל ברמב"ם בהל' כלי המקדש ה ועוד).

נראה שלרמב"ם יש הבנה אחרת בענין. הרמב"ם בהל' סנהדרין ה, א (המובאים לעיל) למד שאין מוציאים למלחמת רשות בסנהדרין גדולה מהפסוק 'כל הדבר הגדול יביאו אליך' (שמות יח, כב). הרמב"ם לא הביא את הפסוק ממנו דרשה הגמרא בסנהדרין טז, א שמוציאים למלחמת רשות במלך סנהדרין ואורים ותומים. הפסוק שהגמ' דרשה הוא: 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד הוא וכל בני ישראל וכל העדה'. (במדבר כז, כא).

מדוע הרמב"ם למד מפסוק אחר, ומדוע לא הביא את דרשת הגמרא?

במסורת הש"ס לסנהדרין טז, א כותב: 'עין יומא דף עג, ב ומצוה לישב'. המעין בגמרא ביומא שם, יראה

שר' אבהו אכן למד מהפסוק 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד הוא וכל בני ישראל וכל העדה' (במדבר כז, כא) שמלך ומשוח מלחמה הם אילו שנשאלים באורים ותומים ולא הדיוט, אך אין הוא מקשר זאת דוקא לענין יציאה למלחמה.

הגמרא בסנהדרין טז, א אכן שואלת מנין שהפסוק עוסק בסדרי יציאה למלחמה, אולי הפסוק בא ללמד את מה שר' אבהו אמר שם בגמרא במסכת יומא? ועל כך עונה הגמרא ממעשה דוד, שכך נהג כשהיו צריכים לצאת למלחמת רשות.

הרמב"ם פסק בשני מקומות את דינו של ר' אבהו כפי שהוא מופיע בגמרא ביומא עג, ב ואין הוא קושר זאת לסדרי היציאה למלחמת רשות. כך כתב הרמב"ם בהל' כלי המקדש י, יב:

ואין נשאלין בהן (באורים ותומים) אלא או למלך או לבית דין או למי שצורך הציבור בו שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד, 'הוא' זה המלך, 'וכל בני ישראל' זה הוא משוח מלחמה, או מי שצורך הציבור בשאילתו, 'וכל העדה' אלו בית דין גדול.

וכן כתב גם הרמב"ם בהל' מלכים ב, ה:

המלך עומד לפני כהן גדול שנאמר: 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד'. אעפ"כ מצוה על כהן גדול לכבד את המלך ולהושיבו ולעמוד מפניו כשיבא לו, ולא יעמוד המלך לפניו אלא כשישאל לו במשפט האורים'.

הרמב"ם לא הבין שפסוק זה עוסק בסדרי היציאה למלחמה בדוקא, אלא בדינים הקשורים לשאלה מי הם הנשאלים באורים ותומים, ולדינים השייכים לכבוד המלך. אשר על כן, הרמב"ם צין הן בפרוש המשנה והן ביד החזקה שיוצאים למלחמת רשות רק במלך ובסנהדרין, מפני שאין ללמוד מפסוק זה דינים השייכים למלחמה, וכפי שאכן כתוב מפורש במשנה שלא מזכירה כלל סנהדרין ואורים ותומים. כך צין גם התוס' בשבועות טו, א ד"ה שאין, ורבינו יונה בסנהדרין כ, ב (בהסבר הראשון). את חובת המלך ליטול רשות מהסנהדרין, למד הרמב"ם מהפסוק 'כל הדבר הגדול יביאו אליך' (שמות יח, כב), שזהו פסוק ממנו למדים שדברים גדולים כמו יציאה למלחמת רשות, שואלים קודם את הסנהדרין. דרשת הגמרא מהמעשה שהיה אצל דוד בא ללמד שכך היה, אך אין זה מחייב להשאל באורים ותומים.

הרמב"ם צין את הפסוק 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד' בסוף השורשים בספר המצות, שם הוא גם המקום היחידי בו הרמב"ם כתב שיוצאים למלחמה בנוסף למלך ולסנהדרין גם בכהן גדול, דהינו אורים ותומים. יש לבאר שהרמב"ם בספר המצות שם איננו בא לפסוק הלכה, אלא להסביר שישנם דברים מסוימים אותם אין הוא מזכיר בספר המצות כמו הדברים ששייכים רק בזמן הבית. הרמב"ם שם אף איננו מבחין בין מלחמת רשות למלחמת מצוה וכותב באופן כללי: 'שידוע שהמלחמות וכבישת עירות לא יהיו אלא במלך סנהדרין וכהן גדול'. הרמב"ם ממשיך ואומר (ע"פ תרגום הרב יוסף קאפח):

ולכן פרסום אילו כולם אצל רוב האנשים כל מצות עשה או לא תעשה שתתלה בקרבנות או בעבודות או במיתת בית דין או בסנהדרין או בנביא ומלך או במלחמת מצוה או במלחמת רשות לא אצטרך לדבר בה - זאת לא תתחייב אלא בפני הבית.

אין הרמב"ם בא לומר שמלחמת מצוה לא נוהגת בזמן הזה. כונתו לומר שדברים שאין אותם כיום כמו סנהדרין או מלך וכו' אין הם מעכבים, וצריך לקים את הדינים הנוהגים בהם רק כשהם קיימים אמנם אפשר להשתמש באורים ותומים גם כשיוצאים אפילו למלחמת מצוה וכדאי ונחוץ הדבר, וכמו שמצינו שעשו שאל המלך ודוד המלך. שאל שואל באורים ותומים אם להלחם בפלשתים (שמואל א כח, ו). גם דוד שואל, אם להלחם בהם או לא (שמואל א יד, יח. ושם לו; כג, א-ד; ל, ז; שמואל ב ה, יט ושם כג; בדברי הימים א יד, יד, ועוד).

מלחמות אילו היו מלחמות מצוה, ודוד ושאלו שאלו באורים ותומים, על אף שאין חובה הלכתית לנהוג

כך. כונת הרמב"ם לומר ששואלים באורים ותומים אף במלחמת מצוה, אבל כל זה רק בפני הבית וכשהם קימים. אך אין הכרח מבחינת הדין לעשות כן. הדבר היחיד שהמלך חייב לעשות זהו לקבל רשות מהסנהדרין על מנת להוציא למלחמת רשות, ובמלחמת מצוה הוא מוציא על פי דעתו. אם הוא מעוניין לעשות כמו שדוד עשה ולהשאל באורים ותומים הרי שהוא רשאי כמובן לעשות כן, אך אין הוא חייב. צריך להוסיף ולומר עוד שהרמב"ם כמובן לא קיבל את דרשת הירושלמי בסנהדרין ב, ה שהובאה לעיל, הלומד מהמילים בפסוק 'על פיו יצאו ועל פיו יבואו' שמדובר על יציאה למלחמה.²

2. שיטת הרמב"ן

הרמב"ן לא כתב ביאור לסוגיה במסכת סנהדרין ובמקבילה במסכת ברכות, אך בספר המצוות בהשגותיו על הרמב"ם, האריך הרמב"ן בענין זה וממנו נלמד. בסוף ספר המצוות לרמב"ם מסכם הרמב"ן במה הוא נחלק על הרמב"ם וצין שיש לו ספק ביחס למצוה אחת, וכך כתב:

ויש לי מנין מצוה מסתפק עלי, והוא שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא במלחמת רשות או מצוה, להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בענין, והוא אמרו יתעלה 'ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבואו' הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה' (במדבר כז, כא), יצוה ביהושע שהוא המושל הראשון, אשר הוא פקיד על העדה שישאל באורים ותומים ועל פי משפטם יוציאם ויביאם, וכן בכל השופטים והמלכים. וכן אמרו בגמרא בברכות (ג, ב) וסנהדרין (טז, א) כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם בגדוד ששואלים באורים ותומים, ומזה אמרו אין נשאלין אלא למלך או לבית דין, ולמי שהציבור תלוי בו שנאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד זה מלך, וכל בני ישראל זה משוח מלחמה ומי שצורך הציבור תלוי בו, וכל העדה אילו בית דין. ומן הלשון הזה נראה שהוא צוה לדורות. והנה הרב עצמו כתב בהקדמתו למצות כלשון הזה, וידוע שהמלחמות וכיבוש הארצות לא יהיה אלא במלך ובעצת סנהדרין גדולה וכהן גדול (רמב"ם סוף שורש יד) כמו שאמר ולפני אלעזר הכהן יעמוד, וזו באמת מצוה לא עצה בלבד, והיא לדורות. ובראשון של סנהדרין שהיו חוקרים על מאמרים שאין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד אמרו וכל העדה אלו סנהדרין, ודילמא לסנהדרין הוא דאמר רחמנא דלשאלו באורים ותומים, ונשאר כן.

הרמב"ן מסתפק אם יש להכליל במנין המצות, את המצוה להשאל באורים ותומים בעת יציאה למלחמת רשות או מצוה. אך המגילת אסתר במקום איננו מסתפק ומודה:

כי סברת הרמב"ן נכונה בזה, שהשאלה באורים ותומים תהיה מן המצוות הנוהגות לדורות ויש לנו להביאה במנין.

מדברי הרמב"ן הללו עולה שיש צורך להשאל באורים ותומים גם לפני יציאה למלחמת מצוה, אלא שהוא התלבט אם יש להכליל זאת במנין המצות, אך המצוה עצמה במקומה עומדת.

דברי הרמב"ן הללו קשים ותמוהים. מסוגית הגמרא בסנהדרין טז, א עולה בברור שרק ביחס למלחמת רשות יש מקום לדון אם צריך להשאל באורים ותומים אך לגבי מלחמת מצוה לא הוזכר הדבר לא במשנה ולא בגמרא.

² בביאור שיטת הרמב"ם בסוגיה ובביאור הצורך בסנהדרין ובאורים ותומים לדעתו, הרחיב הרב שלמה גורן במשיב מלחמה א עמ' קו-קלח. הרב שאול ישראלי בעמוד הימיני עמ' קמז-קנד, קפה. הרב אליעזר ולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר יט סי' מו, כ סי' מג.

הוכחת הרמב"ן מהסוגיה בסנהדרין נראית תמוהה. שהרי לדעת הרמב"ן הגמרא שאלה: 'ודילמא לסנהדרין הוא דאמר רחמנא דלישאלו באורים ותומים, ונשאר כן'. המעין שם יראה שהדבר נדחה, והגמרא מביאה את אשר ציטט הרמב"ן קודם לכן שרק דוד נהג לשאול באורים ותומים לפני יציאה למלחמת רשות. מכאן שאין להביא ראיה מהפסוק ולפני אלעזר הכהן יעמוד וכו' (במדבר כז, כא), שעל המלך לשאול באורים ותומים, לפני צאתו למלחמות ואפילו לא למלחמת רשות, ורק ממעשה דוד יש ללמוד זאת.

במקום נוסף מזכיר הרמב"ן את הצורך להשאל באורים ותומים במלחמת רשות. בפירושו לתורה (בדברים יא, כד) מסביר הרמב"ן מדוע סוריה נקראת בפי חז"ל כיבוש יחיד, לגביה נחלקו בעבודה זרה כא, א ובגיטין ח, ב אם כיבוש יחיד שמיה כיבוש או לא. וכך כתב: 'והטעם, כי דוד כבש אותה ברצון נפשו שלא שאל באורים ותומים ולא נמלך בסנהדרין כי היה חייב להוריש כל שבעת הגוים בתחילה ואחרי כן אם ירצה ילך אל ארץ אחרת'.

הרמב"ן הרכיב כאן שתי שיטות בראשונים, הדנות מה ההגדרה של המושג כיבוש יחיד, אי שאלה בסנהדרין ובאורים ותומים, (רש"י בעבודה זרה כא, א והר"ן) או כיבוש מקומות שאינם מארץ ישראל לפני כיבוש כל הארץ, ובעיקר ירושלים (התוספות בגיטין ח, א ד"ה כיבוש),³ גם הרמב"ם הרכיב את שתי הדעות הללו בהל' תרומות א, ב-ג.

מכל מקום, לגבי מלחמת רשות אכן יש צורך להשאל בסנהדרין ובאורים ותומים, אך מניין לרמב"ן שגם במלחמת מצוה כן⁴ יתר על כן. הרמב"ן בספר המצוות מצות עשה ד, האריך להסביר את אופיה ותוכנה של מצות ישוב ארץ ישראל, ויסוד דבריו הוא שמצות ישוב ארץ ישראל יזו היא שחכמים קוראים אותה מלחמת מצוה. (כך הם גם דבריו בפרושו לתורה במדבר לג, נג). הרמב"ן כותב שם בסיום המצוה שזו 'מצות עשה לדורות נתחייב בה כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות'. ולפני כן: 'הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות'.

דבריו אילו מגדילים עוד יותר את קושיותינו על הרמב"ן. אם מצות ישוב ארץ ישראל היא ביסודה מלחמת מצוה, הרי שאין ביכולתנו לקימה מאחר שאין לנו אורים ותומים. אם כן, כיצד כתב הרמב"ן שמצות ישוב א"י נוהגת לדורות, הלא מאז חורבן בית ראשון אין לנו אורים ותומים (יומא כא, ב). בנוסף לכך, אם מלך או מי שהעם ברשותו צריך לשאול באורים ותומים לפני יציאתו גם למלחמת מצוה, הרי שכל ימי בית שני כולל תקופת החשמונאים וכן אח"כ בימי בר כוכבא, אי אפשר היה לצאת ולהלחם מלחמת מצוה מפני שלא היה בידינו אורים ותומים, וגם כיום אין להחשיב את מלחמות ישראל וישיבתנו כאן בארץ כמלחמת מצוה מפני שאין בידינו אורים ותומים?

שאלה זו שאלו הרב יהושע מנחם אהרנברג בתחומין י עמ' 28-29, והרב עובדיה יוסף שם בעמ' 43, ובכינוס לתורה שבעל פה (חלק כא עמ' יב). וכן הרב יהודה גרשוני במשפט המלוכה עמ' קכט-קמ. התירוץ המקובל לישוב הסתירה שבין הרמב"ן בספר המצוות מצות עשה ד, לבין דבריו בסוף ספר המצוות

³ בהסברת שיטת הרמב"ם והרמב"ן בהגדרת המונח כיבוש יחיד, עסקו מחברים רבים. עין בעיקר בדברי הדבר אברהם בחלק א סי' י ס"ק ח-ט. ובדברי הרב ש"י זיון תורה שבע"פ יא, עמ' יט-כו; הרב שלמה גורן משיב מלחמה א עמ' קכ-קכד; הרב שאול ישראל ארץ חמדה עמ' קלט-קמט. ועוד.

⁴ דברים דומים לדברי הרמב"ן כותב גם הרב משה פינשטיין אם כי אין הוא מזכיר את הרמב"ן. בשו"ת אגרות משה חושן משפט ב עמ' שכ כותב: 'ענין מלחמה כיון שנוגע לפקוח נפש, צריך ציווי מיוחד ואורים ותומים וסנהדרין אף במלחמת מצוה כמלחמת עמלק, ומוכרח זה מהא דוד ושלמה וכל מלכים הצדיקים לא יצאו להלחם בעמלק וזה דבר ברור ומוכרח שלא שיד לפלוג על זה, ורק כשנפלו העכו"ם על ישראל כהא דאנטיוכוס מלך יון וכדומה, דהוא להצלה עשו מלחמה בבית שני. לפיו, במלחמת מצוה - עזרת ישראל מיד צר, אין צורך באורים ותומים וסנהדרין, אך במלחמת מצוה כמו מלחמת עמלק צריך סנהדרין ואורים ותומים. דברי הרב פינשטיין תמוהים. מנין לו שבמלחמת מצוה אפילו במלחמת עמלק צריך סנהדרין ואורים ותומים? מנין לו לחלק בין סוגי מלחמת מצוה - מלחמת עמלק ומלחמת עזרת ישראל מיד צר? גם דבריו על כך שדוד ושלמה ושאר המלכים הצדיקים לא עשו מלחמה עם עמלק, נסתרת מהאמור בשמואל ב א, א ובשמואל ב ח, יא-יב שם נאמר שדוד נלחם עם עמלק ועוד.

במנין לא תעשה, שאמנם יש מצוה לשאול באורים ותומים על מנת לצאת למלחמת מצוה, אבל זהו רק כשיש אורים ותומים, אך כשאין בידינו אורים ותומים, אין זה מעכב. כך מתרץ הרב יהודה גרשוני במשפט המלוכה עמ' קמ, וכך מתרץ הרב שאול ישראלי בתחומין י עמ' 58, את שאלתו של הרב עובדיה יוסף אשר רצה לטעון מכאן שאין מצוה לישוב כיום בארץ ישראל לשיטת הרמב"ן.⁵

יסוד תשובה זו כנראה הוא בדברי רבינו יונה בסנהדרין כ, ב (בהסבר השני) ובסנהדרין יד, ב ד"ה מתני דלא, הכותב שבמשנה לא מופיע חיוב השאלה באורים ותומים מפני שבבית שני היו יוצאים רק על פי מלך וסנהדרין מפני שלא היה אורים ותומים ואין זה מעכב.⁶

אך גם אם תשובה זו נכונה, עדין אין בה פתרון להבנת דברי הרמב"ן עצמם. מה מקור דברי הרמב"ן שיש צורך באורים ותומים כדי לצאת למלחמת מצוה? הרי במשנה ובגמרא לא נזכר הדבר כלל, ואף לרמב"ם היה ברור שבמלחמת מצוה, מלך מוציא על דעת עצמו, ואין הוא נצרך לבקש רשות לא מסנהדרין ובודאי לא מאורים ותומים. מענין שדוקא בנקודה זו, הצדיק בעל מגילת אסתר את דברי הרמב"ן וכתב, שאכן יש למנות שאילת האורים והתומים בספר המצוות.

לפי הסברינו לעיל ברור הוא מדוע הרמב"ם לא מנה זאת בספר המצוות, משום שלפיו מוציאים למלחמת רשות רק מלך וסנהדרין, ואין מקור מהתורה לחיב שאלה באורים ותומים, הראיה מדוד היא, שהוא כך נהג מרצונו, אך לא היה מחויב מצד הדין לשאול באורים ותומים.

בישוב דברי הרמב"ן הקשים הללו, נראה להסביר שתי אפשרויות:

א. אין הרמב"ן מסתפק אם מלך צריך להשאל באורים ותומים כדי לצאת למלחמת מצוה או רשות. ספקו הוא, אם מלך או שופט או מי שהעם ברשותו, צריך לשאול באורים ותומים לפני שהוא עושה מעשים שהם חשובים ומרכזים בחיי עם ישראל. את דברי הרמב"ן יש לקרוא: 'למי שהעם ברשותו - להוציאם למלחמת רשות או מצוה'. המשפט 'להוציאם למלחמת רשות או מצוה' הוא תיאור מעמדו וכוחו של מי שהעם ברשותו. אך אין משפט זה חלק מהספק אותו מעלה הרמב"ן. הרמב"ן רוצה לומר שאם הממונה על העם אינו מלך וגם אינו שופט, אלא הוא משהו שנתמנה על ידי העם, תוקף מינויו הוא בכך שיש לו יכולת להוציא למלחמת רשות או מצוה. הרמב"ן נצרך לבאר את מעמדו של מי שהעם ברשותו, מפני שהתפקיד המרכזי של מלך הוא להוציא את העם למלחמה וכפי שאומרים העם לשמואל: 'ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו' (שמואל א ח, כ). אם ממנים משהו לתפקיד ציבורי ממלכתי, קביעת מעמדו כמקביל למלך ולשופט על אף שאיננו כזה, הוא ביכולתו להוציאם למלחמה. גם לגבי מסתפק הרמב"ן אם הוא צריך לשאול באורים ותומים שאלות חשובות ומרכזיות, אך לאו דוקא בקשר למלחמת רשות או מצוה.

על פי זה יובן הרמב"ן בהמשך דבריו:

והוא אמרו יתעלה ולפני אלעזר הכהן יעמוד ושאל לו במשפט האורים לפני ה' על פיו יצאו ועל פיו יבואו הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה' (במדבר כז, כא). יצוה ביהושע שהוא המושל הראשון אשר הוא פקיד על העדה שישאל באורים ותומים, ועל פי משפטם יוציאים ויביאים וכן בכל השופטים והמלכים.

הרמב"ן מאריך לתאר את מעמדו של יהושע, שהוא המושל הראשון, והוא פקיד על העדה, כדי להדגיש,

⁵ בדברי הגר"ע יוסף מצינו סתירות רבות בשאלת מצות ישוב ארץ ישראל בזמן הזה. בשו"ת יחיה דעת ג עמ' ריט-רכ, ובשו"ת יחיה דעת ה עמ' רס-רסא, ובכינוס לתורה שבעל פה כרך יא עמ' לה-מב, הוכיח כשיטת הרמב"ן, ולפיו גם בזה"ז מצות ישוב ארץ ישראל בתוקפה עומדת. ואילו בשנים האחרונות בדבריו בכינוס לתורה שבעל פה בדרך כא עמ' טז-כ, ובכינוס לתורה שבע"פ כרך לא עמ' יא-כה (והודפסו הדברים שנית בתחומין י עמ' 34-47, נראה שחזר בו ולפיו בזה"ז אין לרמב"ן מצוה לצאת למלחמת מצוה שהוא כיבוש וישוב ארץ ישראל.

⁶ דברים דומים כתב גם הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן עמ' שלו-שלו אס כי בענין אחר, אך הוא קשור גם כאן לדין זה, עיי"ש.

שכל מי שהוא ממונה על העם צריך לשאול באורים ותומים. זו גם מסקנת הגמרא כפי שהרמב"ן עצמו צין בהמשך, שהפסוק מלמדנו על כך, שיש לשאול באורים ותומים לצרכי הציבור ע"י מלך או ע"י משוח מלחמה, ולפי הרמב"ן גם על ידי כל מי שהוא ממונה על הציבור, אך לא ע"י הדיוט, אבל לא דוקא לעניני מלחמה. אמנם כן, הרמב"ן מביא דוגמאות ממלחמת רשות אצל דוד ששאל באורים ותומים, אבל עיקר הוכחתו של הרמב"ן הוא לא על כך שבמלחמה שאלו, אלא על העקרון, שמנהיג הציבור - המלך או השופט או כל ממונה אחר צריך לשאול באורים ותומים. אך יש ללמוד מכאן שלא רק מלך, אלא כל הנהגה צריכה לשאול ולא רק בעניני מלחמה. וכלשון הרמב"ן:

וכן אמרו בגמרא ברכות ג, ב ובסנהדרין טז, א כשהיה דוד המלך מצוה לכו ופשטו ידיכם בגדוד, ששואלים באורים ותומים ומה אמרו אין נשאלין אלא למלך או לבית דין ולמי שהציבור תלוי בו שנאמר: ולפני אלעזר הכהן יעמוד הוא זה מלך, וכל בני ישראל איתו זה משוח מלחמה ומי שצורך הציבור תלוי בו, וכל העדה אילו בית דין.

המעין בסוגיית הגמרא יראה שסדר הדברים הוא הפוך. קודם למדו את דין השאלה באורים ותומים, ואח"כ הביאה הגמרא מקור לכך שצריך לבקש רשות מסנהדרין ולהשאל באורים ותומים, מהמעשה אצל דוד. הרמב"ן בכל אופן הבין שהגמרא לא דחתה באופן עקרוני את דברי ר' אבהו מהפסוק ולפני אלעזר הכהן יעמוד, אלא שהגמרא חיפשה מקור מדויק יותר שממנו ניתן ללמוד שבמלחמת רשות שאלו באורים ותומים. מ"מ גם לפי הרמב"ן אין הכרח להבין שבמלחמת מצוה יש לשאול באורים ותומים על מנת לצאת, ומה שהזכיר הרמב"ן בתחילת דבריו "ומי שהעם ברשותו לצאת למלחמת רשות או מצוה", זהו תאור מעמדו וסמכותו של מי שהעם ברשותו

לפי הסבר זה מובנים גם דברי המגילת אסתר שהסכים עקרונית עם דברי הרמב"ן שהשאלה באורים ותומים היא מצוה הנוהגת לדורות ויש לדעתו למנותה בספר המצוות. המגילת אסתר לא כתב שיש מצוה לשאול באורים ותומים כדי להוציא את העם למלחמת מצוה. הוא הסכים רק עם העקרון שיש מצוה לשאול באורים ותומים ויש אף למנות ענין זה בספר המצוות, בו בזמן שהרמב"ן הסתפק אם יש למנות זאת בספר המצוות על אף שברור לו שהעקרון - השאילה באורים ותומים בדברים גדולים ומרכזיים היא מצוה לדורות.

ב. ישנה גם אפשרות אחרת לישב את דברי הרמב"ן, אך היא שונה לחלוטין מהדברים הקודמים. הבנת דברי הרמב"ן בצורה אחרת, תלויה בפיסוק אחר של דברי הרמב"ן.

ההבנה הפשוטה בדברי הרמב"ן (שלא לפי דברינו בתשובה א') היא, שספקו הוא, האם מלך או שופט או מי שהעם ברשותו, כשהם רוצים להוציא את העם למלחמת רשות או מצוה, האם הם צריכים לשאול קודם באורים ותומים. הרמב"ן נוטה בדבריו לומר, שאכן הם מצווים לשאול באורים ותומים לפני יציאתם למלחמת רשות או מצוה, אך הוא מסתפק אם יש למנות מצוה זו בספר המצוות, ובעל מגילת אסתר מצדיק את העקרון שבדברי הרמב"ן וכותב שיש לדעתו למנות זאת בספר המצוות.

החידוש בהבנה כזו היא שיש מצוה לשאול באורים ותומים כדי לצאת למלחמת מצוה, וזאת לא שמענו מעולם. נראה שיש לפסק את דברי הרמב"ן אחרת מהמקובל, ולפי זה יובנו דבריו. וכך יש לכתוב:

ויש לי ענין מצוה מסתפק עלי והוא, שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם למלחמת **רשות**, או **מצוה** להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בענין.

דהינו הרמב"ן מסתפק אם מנהיג - מלך, שופט ומי שהעם ברשותו, כשהוא רוצה להוציאם **למלחמת רשות בלבד**, האם הדבר בסמכותו הבלעדית והוא יכול להוציאם למצות מלחמת רשות על פי רצונו מבלי להתייעץ באחרים, או שהוא מצווה לשאול באורים ותומים ורק כך יכול להוציאם למלחמת רשות.

יש להטיל פסיק בין המילים 'למלחמת רשות' לבין המילים 'או מצוה להיות שואל וכו'. אין משמעות המילה 'מצוה' כשם תואר לסוג של מלחמה, אלא פעולה שמוטלת על מנהיג העם. יתכן שיש לקרוא גם את המילה מצוה בצורה אחרת - מצוה (בנין פועל).

הספק של הרמב"ן הוא, שהרי לא כתוב במפורש במשנה, שמלך הרוצה להוציא את העם למלחמת רשות צריך להשאל באורים ותומים. הדבר היחידי שכתוב הוא, שיש צורך באישור סנהדרין, אבל לגבי אורים ותומים המקור היחיד הוא ממעשה דוד, אך אין חובה לעשות כך. הרמב"ן מרחיב להסביר את הסוגיה כדי להוכיח שבמלחמת רשות יש לשאול באורים ותומים וזו מצוה בדבר, אך הוא מסתפק אם היא מצוה שיש למנותה בספר המצוות. לפי זה נצטרך להסביר שהמגילת אסתר מסכים עם דברי הרמב"ן, שמלך המעוניין להוציא את העם למלחמת רשות, צריך לשאול באורים ותומים ויש לדעתו למנות מצוה זו בספר המצוות. כאמור, הרמב"ם לא מנה זאת בספר המצוות, מפני שלפיו זו רק רשות לשאול באורים ותומים לפני יציאה למלחמת רשות, אך אין מצוה בדבר. ועל כך נחלק עליו הרמב"ן. לפי הרמב"ן זו חובה - מצוה לשאול באורים ותומים לפני יציאה למלחמת רשות וכפי שגם עולה מפרושו לתורה, אך הוא מסתפק אם יש למנות זאת בספר המצוות.

על פי שתי האפשרויות שצינו בהסברת דברי הרמב"ן אין כל סתירה בין הדברים הללו לבין דברי הרמב"ן בספר המצוות מצות עשה ד, ואין כל צורך להשאל באורים ותומים לשם יציאה למלחמת מצוה. וצודק הרמב"ן שמצות עשה של מלחמה על ארץ ישראל נוהגת בכל הדורות ואפילו בזמן היותנו בגלות דהינו לאחר חורבן הבית ובודאי גם ללא אורים ותומים, וגם כיום מצוה זו בעינה ובתוקפה עומדת. (ולא כמו שטען הרב עובדיה יוסף בתחומין י עמ' 43). ספקו היחידי של הרמב"ן הוא, האם יש למנות כמצוה בספר המצוות, כאחת מתוך תרי"ג המצוות, את המצוה, על המלך או המנהיג לשאול באורים ותומים בדברים עקרוניים ומרכזיים, או ביחס ליציאה למלחמת רשות. אך הרמב"ן לא בא לחלוק על פשט המשנה והגמרא בסנהדרין שבמלחמת מצוה, המלך מוציא מדעת עצמו ואין לו צורך בסנהדרין ובודאי לא באורים ותומים וכפי שפסק הרמב"ם בהלכות מלכים ה, ב. כמובן שהרמב"ם מסכים לכך שמנהיג העם רשאי אם הוא מעוניין בכך לשאול באורים ותומים, אף במלחמת מצוה וכפי שנהג דוד ושאל, אך אין הוא חייב לעשות כן.

סיכום

א. מלחמת מצוה: מלך, שופט או כל מנהיג שמוסכם ומקובל על העם יכול להוציא את העם למלחמת מצוה ואין הוא צריך אישור של סנהדרין ולא של אורים ותומים. כך פוסק הרמב"ם מפורשות, ולדברינו כך גם שיטת הרמב"ן.

ב. מלחמת רשות: מלך, שופט או כל מנהיג שמוסכם ומקובל על העם יכול להוציא את העם למלחמת רשות. לפי חלק הפוסקים הוא צריך אישור סנהדרין (רש"י, תו"ס, רא"ש, רמב"ן, רמב"ם ור"י מלוניל). לפי פוסקים אחרים זוהי רק נטילת סמכות כדי לכפות את היציאה למלחמה על העם אבל לא על עצם היציאה (ר"ן מאירי נצי"ב והראיה קוק), לפי פרשנים אחרים זו היא רק נטילת עצה וברכה מהסנהדרין אך לא קבלת רשות (המהרש"א והרמב"ם בפהמ"ש לגירסאות מסוימות). ביחס לשאילה באורים ותומים, יש הפוסקים שיש מצוה וצורך בדבר (רש"י הרמב"ן, המגילת אסתר) אך אחרים סוברים שזה רק רשות ואין זה מעכב (המאירי, רבינו יונה), יש הסובר שאין צורך כלל באורים ותומים. (הרמב"ם).

ג. בזמן הזה: מנהיגי העם יכולים ורשאים להוציא את העם למלחמת מצוה, ואין צורך בסנהדרין ובשאילת אורים ותומים, גם לשיטת הרמב"ן. גם מצות ישוב ארץ ישראל שהוא ביסודה מלחמת מצוה לשיטת הרמב"ן, קימת כיום שנצטוינו בכיבוש בכל הדורות. כולל דורנו זה גם כן.